DOI:10.17951/j.2023.36.1.17-26

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XXXVI, 1 SECTIO J 2023

Uniwersytet Rzeszowski. Wydział Pedagogiczny

WALDEMAR FURMANEK

ORCID: 0000-0002-1032-4266
furmanek@ur.edu.pl

Koncepcje człowieka filozoficzną podstawą pedagogiki

Human Being Concepts as a Philosophical Basis of Pedagogy

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Furmanek, W. (2023). Koncepcje człowieka filozoficzną podstawą pedagogiki. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, *36*(1), 17–26. DOI: 10.17951/j.2023.36.1.17-26

ABSTRAKT

W dążeniach do odpowiedzi nauk pedagogicznych na wyzwania współczesności nie można pominąć odpowiedzi na pytanie o filozoficzną i pedagogiczną koncepcję człowieka. W niniejszym opracowaniu autor zwraca uwagę na obecnie funkcjonujące w praktyce pedagogicznej modele człowieka i proponuje przyjęcie integralnego modelu człowieka.

Słowa kluczowe: pedagogiczna koncepcja człowieka; pedagogika; modele człowieka; integralny model człowieka

WPROWADZENIE

Pojęcie *koncepcji psychologicznej człowieka* wprowadził do literatury psychologicznej Kozielecki. W jego ujęciu jest to „system hipotez i przypuszczeń, które nie są w pełni uzasadnione i nie zawsze pozwalają przewidywać i wyjaśniać fakty" (Kozielecki, 1998, s. 16). Jak dodaje, „psychologiczna koncepcja człowieka – jako bardziej ogólny system teoretyczny – obejmuje twierdzenia o funkcjonowaniu osobowości, o roli środowiska w regulacji zachowania i dopiero te trzy klasy spraw tworzą koncepcję człowieka" (Kozielecki, 1998, s. 17).

Można za Kozieleckim (1998, s. 17–18) wymienić następujące założenia:

a) każdy człowiek ma pewne właściwości wspólne dla swojego gatunku, a więc pod pewnymi względami wszyscy ludzie są do siebie podobni,

b) jednostka dysponuje pewnym zbiorem stałych właściwości, a przynajmniej zmienność posiadanych przez ludzi właściwości nie jest duża,

c) można wyodrębnić zbiór takich czynników zewnętrznych (podkreślmy – nie właściwości jednostki), które w sposób stały wpływają na kształt ludzkich zachowań,

d) jednostka ludzka jest podmiotem wyodrębnionym z otoczenia oraz – towarzyszące temu założenie kolejne – człowiek jest elementem większej całości.

Pedagogika korzysta z dorobku zarówno psychologii, jak i filozofii człowieka. Podejmować analizę jakiegoś problemu pedagogiki oznacza przyjąć stanowisko wynikające z odpowiedzi na pytanie: Kim jest człowiek? Filozofia człowieka poszukuje odpowiedzi na to pytanie, które z kolei pozostają w ścisłej zależności do pytań stawianych przez pedagogów o to, jak stawać się człowiekiem oraz jak sprawiać, by istota stawała się człowiekiem.

Pedagogika, w tym pedagogika pracy, szuka dróg urzeczywistnienia tego, co człowieka określa, co sprawia, że istotę nazywamy CZŁOWIEKIEM.

Stajemy ponownie przed pytaniami szczególnie ważnymi: Czym jest człowiek? Kim jest człowiek? Kim jestem Ja-człowiek? Pytania te mają charakter wielowymiarowy. Oto podstawowe pytania z tych wymiarów:

1. Co mogę powiedzieć? (pytanie metafizyki, ontologii)
2. Co powinienem czynić? Jak żyć? (pytanie etyki)
3. Czego wolno mi się spodziewać? (pytanie religii)
4. Czym (kim) jest człowiek? (pytanie antropologii)

Koncepcje psychologiczne człowieka muszą odwoływać się z jednej strony do pewnego zbioru założeń dotyczących jednostki ludzkiej, a z drugiej do określonej filozofii człowieka. Pomocne w formułowaniu odpowiedzi okazuje się filozoficzne pojęcie *człowieczeństwa*. Pozwala ono doprecyzować pytania pedagogiczne: Jak realizować człowieczeństwo? Jak budować człowieczeństwo w człowieku?

Zadaniem filozofii człowieka, w jej relacji do filozofii wychowania, jest dążenie do rozumienia człowieka – jego struktury jako określonego bytu, a zatem podstawowych fenomenów jego istnienia, określającego się w kategoriach istnienia człowieczego, czyli – w szerszym kontekście – istnienia sensownego. Tym samym podkreśla się konieczność osadzenia rozważań o wychowaniu przede wszystkim w filozofii człowieka jako nieustającej i wciąż ponawiającej swe poszukiwania prawdy o człowieku (Walczak, 2006, s. 12).

Wychowanie człowieka jest kategorią wpisaną w misję każdej dyscypliny pedagogicznej. Praktycznemu wymiarowi wychowania „przypisuje" się określoną koncepcję człowieka wywodzącą się z rozważań filozoficznych i psychologii. Można wówczas mówić o pewnej filozofii wychowania lub o filozofii dla wychowania, a więc o filozofii stosowanej.

Aspekty filozoficznego obrazu człowieka (na różnych etapach jego życia), w tym jego egzystencjalnych doświadczeń, oraz związane z nimi problemy

hierarchii wartości przenikają stale rzeczywistość wychowawczą i edukacyjną, zarówno w ich szerokim, jak i wąskim rozumieniu. Stanowią również stałe kategorie problemowe wszelkich koncepcji pedagogicznych.

MODELE CZŁOWIEKA W PSYCHOLOGII

We współczesnej psychologii prezentuje się kilka modeli człowieka *malowanych pędzlem określonej koncepcji teoretycznej* (psychologicznej, antropologicznej, aksjologicznej; por. Brzezińska, 2005). Przywołajmy niektóre z nich.

Według egzystencjalizmu człowiek jest bytem *aktywnie ustosunkowującym się do rzeczywistości*, tzn. jest osobą obdarzoną wolnością i świadomością. Dzięki swojej aktywności (ruch) tworzy świat znaczeń i wartości.

W strukturalizmie człowiek jest rzeczą posiadaną przez system, projekcją powszechnych praw nieświadomych, wypadkową ślepych mechanizmów. Nauka o człowieku polega na zredukowaniu człowieka do kultury, kultury do biologii, a biologii do fizyki i chemii. W istocie człowieka nie ma. Jest tylko język, który *myśli człowiekiem*.

Dla innych badaczy człowiek jest względną stałością dialektycznej więzi, zachodzącej między przyrodą i społeczeństwem, uzyskującej swoistość i odrębność dzięki pracy, humanizacji przyrody, zdolności myślenia i mowy, życiu kolektywnemu, historyczności (Ślipko, 1974, s. 181).

Najczęściej występujące w publikacjach naukowych podstawowe modele człowieka (por. Furmanek, 1995) są następujące:

1) behawiorystyczny obraz człowieka, zwany mechanistycznym portretem człowieka; akcentuje on wpływ środowiska zewnętrznego na człowieka i podkreśla możliwości sterowania i manipulowania człowiekiem. Zachowania człowieka całkowicie zależą od bodźców zewnętrznych, są uogólnioną reakcją na bodźce. Rozwój człowieka to proces kształtowania się poszczególnych nawyków. Już język, jakim opisuje się właściwości modelu, zasługuje na uwagę. Oto człowieka poznajemy poprzez jego *zachowania*, które zależą od pola bodźców. Zmieniając owo pole i siłę poszczególnych bodźców, możemy oczekiwać określonych zachowań człowieka. To prowadzi do tzw. inżynierii pedagogicznej (dydaktycznej), na bazie której wyrosły różne koncepcje pedagogiczne,

2) psychodynamiczna koncepcja człowieka: maluje portret kliniczny człowieka. Koncepcja ta zakłada, że człowiek może rozwijać się przez całe życie, jeśli potrafi aktywnie przezwyciężać kryzysy rozwojowe; w psychologii ogólnej przybiera nazwę psychoanalizy. Mamy tu do czynienia z nieuświadomionymi wewnętrznymi siłami człowieka, które sterują ludzkim zachowaniem. Siły te pochodzą z trzech źródeł: z popędów, potrzeb oraz dążeń ludzkich. Ogromna energia psychiczna, która rodzi się z tych nieświadomych dążeń, popędów i potrzeb często spożytkowana zostaje na poradzenie sobie z konfliktami, które tu występują,

3) poznawcze koncepcje człowieka: prezentują portret człowieka myślącego i uczącego się. Koncepcje kognitywne rozwoju człowieka reprezentują te ujęcia, zgodnie z którymi rozwój poznawczy stanowi oś samoorganizacji psychiki jednostki i jej strukturalizacji w rozbudowany hierarchicznie układ intersystemowy. (Furmanek, 2012, s. 110–111)

Rozwój człowieka nie kończy się wraz z osiągnięciem dorosłości, lecz trwa przez całe życie, prowadząc do przekształceń strukturalnych w obszarze różnych funkcji i w złożonych układach międzyfunkcjonalnych (por. Brzezińska, 2005). Człowiek jest systemem sterowanym przez informacje. Zachowania człowieka według tych koncepcji są regulowane procesami informacyjnymi. Informacje mogą być czerpane z doświadczenia człowieka lub z otoczenia. Taka charakterystyka tego modelu wskazuje na przyczynę jego upowszechnienia w obecnym czasie, charakteryzującym się wszechobecnością technologii informacyjnych.

TRANSGRESYJNA KONCEPCJA CZŁOWIEKA

Problematyką transgresji i działań transgresyjnych w Polsce zajmował się naukowo i rozwijał je Kozielecki. Sformułował on koncepcję człowieka transgresyjnego, czyli człowieka wielowymiarowego, który ma zdolność przekraczania granic materialnych, społecznych i symbolicznych (por. Kozielecki, 1998).

Zdaniem Kozieleckiego transgresjonizm odrzuca podstawowe twierdzenia psychologii humanistycznej, a przede wszystkim twierdzenie o samoaktualizacji (por. Kozielecki, 1984, s. 46). Nie przyjmuje on również założenia o tym, że *człowiek jest z natury dobry*, ale dodaje: „Jednocześnie pewne konkretne badania psychologów humanistycznych, szczególnie te, które poświęcone są samoakceptacji i wyznacznikom twórczości, znacznie wzbogacają wiedzę o człowieku" (Kozielecki, 1998, s. 52). Wykraczając poza typowe granice działania, człowiek kształtuje nowe struktury lub niszczy to, co było już ustabilizowane. Może też tworzyć wartości pozytywne i wartości negatywne. Czynności te mogą być źródłem zarówno rozwoju, jak i regresu.

HUMANISTYCZNA KONCEPCJA CZŁOWIEKA

Psychologię humanistyczną nazywa się także psychologią „ja". Koncepcja ta stanowiła protest przeciwko behawioryzmowi i psychoanalizie. Jako kierunek współczesnej psychologii połączyła niejako dotychczasowe podejście psychologii do obrazu człowieka, zwracając jednocześnie uwagę na złożoność natury ludzkiej. Jak twierdził Maslow, „o ile Freud zajmował się słabymi stronami człowieka, o tyle psychologia humanistyczna próbuje odkryć jego mocne strony" (za: Matusiak, 2022).

Humanistyczne koncepcje człowieka ukazują portret człowieka: dobrego, wolnego, godnego, odpowiedzialnego; zdolnego do samoposiadania, samoświadomości i samostanowienia, podejmującego sensownie rozmaite formy działalności; zdolnego do miłości, dla którego sensem życia jest dążenie do samorealizacji. Mamy w tym przypadku do czynienia z personalistycznym i holistycznym (systemowym) ujęciem człowieka, które pozwala wyakcentować jego intencjonalność i transcendencję.

Człowiek traktowany jest jako osoba, która posiada predyspozycje wrodzone, stanowiące surowiec dla rozwoju i tworzenia własnej osoby. Wewnętrzna struktura człowieka to jego cechy dziedziczne i ukryte; dają one potencjalne możliwości działania człowieka. Już z tego wynika konieczność szacunku i godności człowieka. Centralnym założeniem tej koncepcji jest ludzkie *stawanie się człowiekiem* poprzez wchodzenie w relacje z naturą, innymi ludźmi i samym sobą. Człowiek nieustannie się rozwija, dąży do samorealizacji i aktualizacji ukrytych możliwości poprzez pracę, miłość, altruizm, twórcze przeżycia i rozwój własnego „ja" (por. Furmanek, 1995).

Najważniejsze kategorie psychologii humanistycznej to: spotkanie, ja, drugi. Konsekutywne kategorie psychologii humanistycznej to: autentyczność, spontaniczność, wolność wyboru, twórczość, rozwój.

Portret człowieka w psychologii humanistycznej jest następujący:

1. Człowiek jest osobą, personą, *per se* stającą się; odrzuca się koncepcje człowieka reaktywnego.
2. Człowiek jest całościowym podmiotem, przyjmującym w środowisku za cel rozwój własnego „ja". To stanowi o jego unikalności – niepowtarzalności.
3. Podstawową właściwością natury ludzkiej jest rozwój uwarunkowany przez czynniki wewnętrzne.
4. Główną siłą napędową działania ludzi jest dążenie do samorealizacji i aktualizacji ich potencjalnych szans.
5. Człowiek z natury jest dobry, a jego dążenia są konstruktywne i pozytywne.
6. Człowiek jest wartością.

PERSONALISTYCZNA KONCEPCJA CZŁOWIEKA

Poszukując definicji pojęcia *człowieka*, Wojtyła (1969) w dziele *Osoba i czyn* odwołuje się do definicji Boecjusza, który eksponuje rozumność natury ludzkiej: *persona est rationalis naturae individua substantia*. Podkreśla, że ani pojęcie *natury* (rozumnej), ani jej indywidualizacja zdają się nie oddawać owej specyficznej pełni, jaka odpowiada pojęciu *osoby*. Owa pełnia bowiem to nie tylko konkretność, to już raczej jedyność i niepowtarzalność. Osoba zatem to *suppositum*, ale jakże inne od wszystkich, które otaczają człowieka w widzialnym świecie. Każdą osobę charakteryzuje inność, ta proporcja czy raczej dysproporcja, na jaką wskazują zaimki „ktoś" i „coś", przenika do samego korzenia bytu, który jest podmiotem.

Bartnik (2000, s. 175) mocno akcentuje wyjątkową niepowtarzalność osoby:

> Cała rzeczywistość zmierza ku osobie jako swemu „podmiotowi", swemu zapodmiotowaniu, i osoba jest również „podmiotem czynnym", podmiotem *ad extra*, czyli źródłem działania, życia, egzystencji. Strumień rzeczywistości w osobie odnajduje swoje absolutne miejsce i czas, w aspekcie idealnym osoba jest *alfa* i źródłem wszelkiej rzeczywistości.

Do już wymienionych właściwości człowieka jako osoby dodajmy następujące:

1) afirmacja każdego człowieka jako wartości podstawowej i naczelnej – jestem osobą, tzn. mam nieocenioną wartość,
2) prymat życia duchowego w człowieku w stosunku do innych dziedzin życia – jestem osobą, tzn. uznaję w sobie prymat ducha,
3) człowiek nie może być zredukowany (do ciała, zmysłów, fizjologii, producenta, robota), urzeczowiony (używany jako przedmiot) i traktowany instrumentalnie (jako narzędzie i środek) – jestem osobą, tzn. nie mogę być urzeczowiony,
4) osoba ludzka jest podmiotem tkwiących w naturze ludzkiej niezbywalnych praw; nie są one darowizną społeczności, władzy, lecz tkwią w naturze ludzkiej: rozumnej, wolnej, zdolnej do odpowiedzialności, samoświadomości i samokierowania – jestem osobą, tzn. mam niezbywalne prawa,
5) afirmacja osoby i jej praw oznacza również świadomość powinności osoby wobec innych w oparciu o zasady sprawiedliwości – jestem osobą, tzn. mam zobowiązania i powinności (por. Furmanek, 2017a, s. 25),
6) jestem osobą oznacza, że odrzucam totalitaryzm i liberalizm.

Totalitaryzm (od *totus* ‘cały’) gubi, niszczy osobę w imię masy, rasy, partii, jakiegoś *totum*. Przykładami totalitaryzmu są faszyzm i komunizm.

Liberalizm (od *liber* ‘wolny’) uznaje, że wartością podstawową jest wolność, indywidualna wolność jednostki, a nie osoba i nie dobro wspólne (Szewczyk, 2000, s. 169).

Właściwością konstytutywną osoby jest rozumność, która przejawia się przede wszystkim w zdolności do myślenia (szczególnie abstrakcyjnego), tworzenia pojęć, formułowania sądów, dokonywania odkryć i wynalazków, a rozumiana najszerzej jest zdolnością do miłości (Szewczyk, 1998, s. 82–110).

Zdolność myślenia – przełożona na zdolność działania – umożliwia człowiekowi przekroczenie ograniczeń wynikających z możliwości fizycznych. To dzięki myśleniu rodzaj ludzki znalazł się ponad wszystkimi innymi stworzeniami – konstatuje trafnie Bartnik (2000, s. 169). Człowiek ma wpisaną w swoją naturę rozumność. Stwierdzamy, że osoba jest indywidualną substancją natury rozumnej, co oznacza, że posiada w sobie potencjalność rozumności (Szewczyk, 2000, s. 142).

Procesy poznania są zespoleniem osoby z rzeczywistością, komunikacją osoby z całą rzeczywistością, twórczym wyjęciem podmiotu *ad extra* i rozjaśnieniem go aż do nieskończoności. Wszelka rzeczywistość staje się wówczas obecna w osobie na swój sposób oraz następuje wzajemne i proporcjonalne rozjaśnianie się osoby i rzeczy, czyli podmiotu i przedmiotu.

Osoba jako *pierwszy byt* uświadamia (rozjaśnia, uobecnia, odsłania) siebie samą, wszelką bytowość, realność. Poznanie „wewnętrzne” jest więc pierwszą

cechą realności osoby jako *odsłoniętej* zasadą rekapitulacji bytu i źródłem dynamiki osobowej, łącznie z historią, działaniem, twórczością. Oczywiście fakt poznania osobowego jako uposażenie *wewnętrzne* z góry przesądza spór o duchowość duszy oraz nieśmiertelność zarówno poznającego, jak i mogącego poznawać.

Osoba ludzka tworzy całą organizację, dynamikę i konstrukcję procesu poznawania. Wiedza staje się szczególną funkcją organizmu społecznego, który posiada również swój intelekt, rozum, intuicję, świadomość, refleksję.

Bartnik (2000, s. 310) stwierdza: „Nie ma osoby, bądź to indywidualnej, bądź to społecznej, bez wolności. Wolność jest podporządkowana osobie, osoba jest jej racją, źródłem, sposobem istnienia, wyrazem działania i rozwoju, ale z kolei wolność jest konieczną kategorią osoby". Warunkuje ona pojęcie osoby, jej istnienie, twórczość, dynamizm.

Wolność jako struktura miłości – miłość jest jedynie sensowną formą realizowania wolności ludzkiej. Filozofia wolności to filozofia miłości. Miłość jest wydarzeniem, w którym różne wolności się krystalizują, łączą i dzielą.

Człowiek odpowiada najpierw za siebie i stan swego sumienia. Odpowiedzialność ta wynika z podstawowego obowiązku troski o prawdziwość siebie samego i jakość prawdziwego sumienia. Człowiekowi nie wystarczy jedynie wierność własnym przekonaniom, które mogą być bardzo obciążone subiektywnością. Odpowiedzialność sięga głębiej i dotyczy tego, czy owe przekonania są zgodne z prawdą o człowieku i o obiektywnym świecie wartości.

Odpowiedzialność za *drugiego* pojawia się w relacjach komunikacyjnych oraz medialnych w momencie wspólnego uczestnictwa w komunikacji, współtworzącej społeczność.

Odpowiedzialność za wartości, za ich internalizację w człowieku. Są wartości konstytuujące człowieka, ale i takie, które nakładają się niejako na wszystkie relacje międzyosobowe. Różny jest stopień i zakres odpowiedzialności człowieka za wartości. Odpowiedzialność ta jest ściśle związana z obiektywną hierarchią wartości interioryzowaną w sumieniu człowieka.

Odpowiedzialność *przed kimś* zaczyna się od odpowiedzialności przed własnym sumieniem i rozciąga się na wszystkie inne osoby, do których odnosi się działanie człowieka, ale przede wszystkim ma charakter odpowiedzialności obiektywnej wobec innych realnie istniejących osób.

Godność. Koncepcja personalistycznego ujmowania człowieka podkreśla, że osoba ludzka posiada naturalną właściwość, jaką jest godność osoby, godność osobowa/osobowościowa (por. Furmanek 2020a, 2020b).

INTEGRALNA KONCEPCJA OSOBY

Człowiek jest jednością,
jako byt najdoskonalszy
w świecie,
wśród bytów złożonych
z materii i zasady
konstytuującej, czyli formy.
Jest więc człowiek całością
nierozerwalną materii
i ducha.

Św. Tomasz

Człowiek jako osoba jest „jednością wielości". Jego działania kierowane są od wewnątrz w sposób rozumny i wolny, aż do osiągnięcia celu. To działanie jest czynnikiem sprawczym w ciągłym rozwoju człowieka i sprawia, że w pełni staje się osobą. Granat proponuje definicję *osoby integralnej*. Sformułowanie to już na samym początku należy uściślić, ponieważ osoba jako taka zawsze jest czymś integralnym. „Personalizm wszystkich odcieni – pisze Granat (1976, s. 244, cyt. za: Furmanek, 2020c, s. 342–343) – o ile pragnie zająć się rzeczywistym człowiekiem i określić jego samoistność i wartość, jego stosunek do świata przyrody i społeczeństwa, musi pod groźbą zatracenia kontaktu z rzeczywistością szukać pojęcia *integralnej ludzkiej osoby*".

Wszystkie definicje cząstkowe, jakkolwiek byłyby pożyteczne w ograniczonym zakresie, nie mogą być dobrym narzędziem dla integralnego i realistycznego personalizmu. Integralny opis osoby jest zorganizowaną i spójną strukturą podsystemów, umożliwiającą rozpatrywanie jej w aspekcie etycznym i aksjologicznym. Integralna osoba ludzka to jednostkowy substancjalny i całkowity podmiot cielesno-psychiczno-duchowy, zdolny działać w sposób rozumny, dobrowolny i społeczny (w celu harmonijnego ubogacania siebie i ludzkości w zakresie całego bytu).

W koncepcji tej człowiek nie jest sumą elementów ani sumą właściwości specyficznie ludzkich, lecz jest zorganizowaną całością, w której każdy z wyróżnionych komponentów (podsystemów) współprzyczynia się do realizacji najważniejszych celów życiowych, nadania swojemu życiu sensu (Furmanek, 2017b, s. 253).

W tak ujmowanym modelu człowieka wyróżnia się dwa podsystemy: poznawczy (informacyjny) oraz dążeniowo-emocjonalny (motywacyjny). Dla obu funkcję unifikacyjną pełni świadome „ja", ujawniane dzięki samoświadomości osoby (por. Encyklopedia, 1979, s. 896). Kim jestem? Po co żyję? Jaki sens ma moja miłość i moja praca oraz moje życie? (Łakomski, 2004) W tej konstytuowanej przez „ja" całości „świadomość jest warunkiem (koniecznym, chociaż niedostatecznym) osobowego sposobu istnienia i działania" (Stępień, 2001, s. 89).

Wzajemne relacje łączące wymienione podsystemy mają charakter sprzężeń zwrotnych. Zwracamy szczególną uwagę na komponent duchowości człowieka.

Duchowość jest naturalną właściwością człowieka, właściwością gatunku *homo sapiens*, a w jakimś zalążkowym stopniu może także innych gatunków. Właściwość ta może być rozumiana jako zdolność poznawcza i/lub adaptacyjna, czego przykładem są koncepcje inteligencji duchowej i sposoby jej doskonalenia (Fallot, 1998). W przypadku tak rozumianej duchowości transcendencja występuje w znaczeniu czasownikowym, czyli jako proces lub akt transcendowania (przekraczania granic lub ograniczeń).

Atrybuty podmiotowości człowieka:

1. Człowiek jest osobą, a nie tylko organizmem. Osoba w tym znaczeniu jest pierwotna w stosunku do wszystkiego, czym człowiek dysponuje, a więc w stosunku do cech umysłu, cielesności, cech osobowości itd. Na przykład dwu- czy trzyletnie dziecko nie posiada jeszcze ukształtowanej osobowości. W swoim osobniczym rozwoju te cechy są dopiero kształtowane. Nikt jednak nie wątpi w to, że jest ono osobą.
2. Rysem szczególnym człowieka jest jego duchowość, która określa cel, znaczenie i sens oraz kierunek życia. Duchowość człowieka wiąże się z jego zdolnością do autorefleksji, rozpoznawania i rozumienia wartości.
3. Człowiek egzystuje w środowisku ludzkim na wielu płaszczyznach.
4. Człowiek jest indywidualnością, niepowtarzalnym jednorazowym bytem.
5. Człowiek jest złożoną trójwarstwową strukturą bio-psycho-duchową (Galarowicz, 2000).

ZAKOŃCZENIE

Zaprezentowane ujęcia ukazują możliwość różnego podejścia do fenomenu osoby ludzkiej. Wielorakość ta podyktowana jest zapewne złożonością i wielowymiarowością samej struktury ontycznej osoby, jej złożonych dynamizmów wewnętrznych i przejawów zewnętrznego działania.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

Bartnik, C.S. (2000). *Personalizm*. Lublin: Wydawnictwo OK.

Brzezińska, A. (red.). (2005). *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. Gdańsk: GWP.

Encyklopedia. (1979). *Encyklopedia katolicka*. T. 3: *Cenzor–Dobszewicz*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Fallot, R.D. (1998). Spiritual and Religious Dimensions of Mental Illness Recovery Narratives. *New Directions for Mental Health Services*, *80*, 35–44. **DOI: 10.1002/yd.23319988006**

Furmanek, W. (1995). *Człowiek – człowieczeństwo – wychowanie*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.

Furmanek, W. (2012). Model człowieka odniesieniem do opisu przedmiotu badań pedagogiki pracy. *Edukacja Zawodowa i Ustawiczna. Polsko-Ukraiński Rocznik Naukowy*, *14*, 109–124.
Furmanek, W. (2017a). W poszukiwaniu tożsamości dydaktyki informatyki. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, *36*(4), 21–31. **DOI: 10.17951/lrp.2017.36.4.21**
Furmanek, W. (2017b). Osoba podstawą antropologiczną humanistycznej pedagogiki pracy. W: A. Solak, J. Bluszcz (red.), *Personalizm pracy ludzkiej. Współczesne konotacje* (s. 253–265). Warszawa: Wydawnictwo APS.
Furmanek, W. (2020a). *Godność człowieka. De dignitate personae humanae*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
Furmanek, W. (2020b). *Wielorakość godności*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
Furmanek, W. (2020c). Nowa praca nauczycieli. Nowy nauczyciel wyzwaniem dla pedagogiki. *Edukacja Zawodowa i Ustawiczna. Polsko-Ukraiński Rocznik Naukowy*, *5*, 333–359.
Galarowicz, J. (2000). *Człowiek jest osobą. Podstawy antropologii filozoficznej Karola Wojtyły*. Kęty: Wydawnictwo Antyk.
Granat, W. (1976). *U podstaw humanizmu chrześcijańskiego*. Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha.
Kozielecki, J. (1984). Transgresyjna koncepcja człowieka. *Studia Filozoficzne*, *1*, 46–73.
Kozielecki, J. (1998). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak".
Łakomski, M. (2004). Koncepcja personalistyczna człowieka podstawą integralnego wychowania. *Wychowawca*, *12*, 14–15.
Stępień, A.B. (2001). W poszukiwaniu istoty człowieka (z fenomenologii i metafizyki bytu ludzkiego). W: B. Bejze (red.), *Aby poznać Boga i człowieka*. Cz. 2: *O człowieku dziś* (s. 61–94). Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek.
Szewczyk, W. (1998). *Rozumieć siebie i innych. Zarys psychologii*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
Szewczyk, W. (2000). *Kim jest człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
Ślipko, T. (1974). *Zarys etyki ogólnej*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
Walczak, A. (2006). W sprawie filozofii wychowania. *Pedagogika Filozoficzna*, (1), 10–25.
Wojtyła, K. (1969). *Osoba i czyn*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.

NETOGRAFIA
Matusiak, E. (2022). *Psychoanalityczna a behawioralno-poznawcza terapia lęku*. Pobrane z: http://www.jungpoland.org/pl/zbior-tekstow/psychoanalityczna-behawioralno-poznawcza-terapia-leku.html

ABSTRACT

In the efforts to answer the educational sciences to the challenges of the present day, one cannot omit the answer to the question about the philosophical and pedagogical concept of a human being. In this study, the author draws attention to the human models currently functioning in pedagogical practice and proposes the adoption of an integral human model.

Keywords: pedagogical concept of a human being; pedagogy; human models; integral human model